

Kirsten Linnea Kruse & Karete Roksvåg

Møter mellom tekst og digital collage – en
didaktisk, estetisk og multimodal
tilnærming

Creative work with text and digital collage
– a didactic, aesthetic and multimodal
approach

Tidsskriftet Sakprosa

Bind 13, Nummer 1

© 2021

10.5617/sakprosa.8109

Sammendrag

Denne studien er en empirisk utforsking av et tverrfaglig læringsdesign som omhandler skapende arbeid med digitale og multimodale collager i en lærerutdanningskontekst innenfor fagene norsk og kunst og håndverk. Målet med studien er å tilføre tekster, i dette tilfellet dikt, men med overføringsverdi til sakprosa, et nytt meningspotensial og skape en ny estetisk opplevelse og forståelse. Forskningsspørsmålet som besvares er følgende: *Hva kjennetegner lærerstudenters multimodale og estetiske produkt og forståelse utviklet gjennom bildeskapende arbeid med dikt og collage, og hvilke didaktiske potensialer og utvidelsesmuligheter ligger i denne arbeidsformen?*

Kombinasjonen av sosiosemiotikk, kunstfaglig teori og fagdidaktikk utgjør det teoretiske rammeverket for studien. Utvalgte begreper som fokuseres i analysen er multimodalt samspill, den medskapende dimensjonen, litterære og visuelle metaforer samt transparens som symbolsk virkemiddel i collage. Analysene av studentenes collager og refleksjonstekster har vist at dikt i møte med den digitale collagen fører til nye muligheter for å leke, tolke og tenke gjennom komplekse multimodale metaforer og materialer. En slik tilnæringsmåte involverer både sanser, refleksjon og studentens egen erfaringsbakgrunn og gjør tekstene relevante på en ny måte.

Abstract

This study is an empirical and interdisciplinary investigation of a learning design in which teacher students create digital and multimodal collages. The project is carried out in a Norwegian school context within the subjects of mother tongue and Arts and crafts. The aim is to enhance the meaning potential of texts, in poetry and other genres as factual prose, and to create a new aesthetic experience and understanding. The research question which is answered is as follows: *What characterizes teacher student`s multimodal and*

aesthetic product and understanding in creative work with poetry and digital collage, and what kind of learning potential and possible didactic expansions are to find in such an approach?

The combination of social semiotic, art theory and subject didactics represents a theoretical framework for the study. Key concepts used in the analysis of the empirical data are multimodal interplay, the co-creative reader, literary and visual metaphors and transparency as a symbolic device in collage. The analysis of student collages and reflective writing has shown that when poetry and digital collage meet, new opportunities for play, interpretation and thinking about complex multimodal metaphors and materials arise. Such an approach involves senses, reflections and the student's own background and makes the texts meaningful in a new way.

Nøkkelord: collage; digital collage; dikt; sakprosa; litteratur- og kunstdidaktikk; estetiske læreprosesser; sosiosemiotikk og multimodalitet; transparens; metaforer

Keywords: collage; digital collage; poetry; factual prose; didactics of literature and art; aesthetic learning; sociosemiotics and multimodality; transparency; metaphors

Om forfatterne:

Kirsten Linnea Kruse er førsteamanuensis og lærerutdanner ved Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Sørøst-Norge. Hennes forskningsinteresse knytter seg til sosiosemiotikk og norskdidaktikk med særlig blikk for multimodale og digitale tekster i lese- og skriveopplæringen.

Karete Roksvåg er universitetslektor ved Institutt for estetiske fag, Universitetet i Sørøst-Norge. Som lærerutdanner er hennes hovedansvarliggende kunst og håndverksdidaktikk, med kunsthistorie, kunstformidling og digitalt bildeskapende arbeid som særlige interessefelt.

Møter mellom tekst og digital collage – en didaktisk, estetisk og multimodal tilnærming

Innledning

*Å illustrere er å lage et rom rundt diktet for å få meningen til å vare.
Lage akkurat så stort rom som diktet har kraft til.*

- Inger Lise Belsvik

Denne artikkelen bygger på en tverrfaglig og didaktisk forskningsstudie innenfor fagene norsk og kunst og håndverk. Empirien er utviklet i en case-studie der studenter i lærerutdanningen har arbeidet skapende og tolkende med digitale collager i møte med dikt (se studenteksempel i figur 1 under).

Vi skriver i denne artikkelen fram en multimodal og didaktisk tilnæringsmåte som kan tilby fruktbare innganger til arbeid med både skjønnlitteratur og sakprosaetekster. Studien tar utgangspunkt i en overbevisning om at studenter oppnår ny og personliggjort kunnskap om tekster og bilder gjennom en estetisk læreprosess. I *Overordnet del* av læreplanen vektlegges nettopp viktigheten av *skaperglede, engasjement og utforskertrang*. Her kommer det fram at «Elevene skal lære og utvikle seg gjennom sansning og tenkning, estetiske uttrykksformer og praktiske aktiviteter» (Utdanningsdirektoratet, 2017).

Pene barn

det er så mye tåke i barndommen min
 hjemme er ingen hjemme
 vi er barn som vokser i mørket
 alltid sammen, hånd i hånd
 jeg først og han etter
 vi er pene barn

vi plukker smøblomster i enga
 går fra dør til dør
 og selger buketter
 vi sanker rumpetroll i bøtter
 legger dem på steiner i solsteiken
 for å dø

Av Ingvild Lothe fra samlingen
Hvorfor er jeg så trist når jeg er så søt (2016)

Figur 1. Eksempel på studentcollage (nr.15) fra empirisk undervisningsprosjekt. Diktet er gjengitt fra samlingen *Hvorfor er jeg så trist når jeg er så søt* skrevet av Ingvild Lothe (2016) med tillatelse fra © Kolon Forlag.

Den teoretiske inngangen finnes i skjæringspunktet mellom perspektiver fra sosialemiotikk og multimodalitet, estetikk og kunstfaglig teori samt litteratur- og bildedidaktikk. Gjennom analyser av collager og studentenes faglige og personlige refleksjonstekster, framhever vi didaktiske potensialer i skapende arbeid i relasjon til lesing av dikt. Dikt og collage er valgt fordi begge kjennetegnes av et eksperimenterende og assosiativt formspråk. I kraft av en særegen uttrykksform og lek med fiksjon-virkelighet egner collagen seg også godt til å krysse grenser mellom sjangrer. Med sitt fortettede bildespråk kan collagen betraktes som en *demokratisk uttrykksform*, som i tråd med sosialemiotikkens bildesyn, inneholder underliggende meninger og idegrunnlag (van Leeuwen 2015; Kress & van Leeuwen 2006). Derfor kan collagen ha et potensial som stemme eller argument i samfunnsaktuelle spørsmål. Dette poenget utdyper vi underveis i artikkelen, hvor vi skisserer hvordan vår undervisningsdesign med fokus på dikt og collage kan ha

overføringsverdi også i arbeid med å lese, forstå og skape multimodale sakprosaetekster.

Koblingen mellom lyrikk og bilde har lang tradisjon både innenfor billedkunst, illustrasjon og bildebokteori, men er lite utforsket i en tverrfaglig, didaktisk og digital kontekst. Vi har foretatt systematiske og spissa søk etter kunstfaglige og didaktisk vinkla studier med fokus på diktlesing og multimodalt skapende arbeid, med et særlig blikk på collage. Søkene er foretatt i EBSCO og Oria, på nordiske språk og engelsk i tidsspennet 2010–2020. Vi finner studier som arbeider med en bred didaktisk og multimodal tilnærming til og remediering av dikt og andre litterære tekster, men vi finner ingen studier som fordyper seg i didaktisk arbeid med collage i møte med tekster.

Blant de didaktiske studiene vil vi framheve en nyere finsk litteraturredidaktisk og multimodal studie (Höglund 2017) som retter et performativt blikk på ungdomsskoleelevers videoproduksjon på bakgrunn av diktlesing (*video poetry*). Elevene gis mulighet til å utforske tekstenes estetiske virkemidler gjennom multimodal design. Studien viser hvordan bruken av nye menings-skapende ressurser i kollektive, skapende prosesser får konsekvenser for hvordan elever forhandler ulike tolkningsmuligheter.

Henriksen, DeSchryver og Mishra (2015) drøfter potensialet som finnes i en tverrfaglig, multimodal og skapende tilnærming til læring og undervisning, med utgangspunkt i synteser av uttrykksformer som baserer seg på sammen-setning av allerede eksisterende bilde-, lyd- og tekstmateriale. Som eksempel nevnes blant annet kort den digitale collagen som brukes i tolkende arbeid med romaner.

Et mer vidt fokus på digitale og multimodale tilnærminger som danner rammen om dikt-tolking og verdsettelse av poesi finner vi i en studie av Alghadeer (2014). Gjennom eksempler på lesing og gjenskapning av en rekke

klassiske dikt i mange ulike digitale formater og sjangrer, som for eksempel *digital collage poetry*, får vi innsikt i hvordan visuelle tolkninger kan generere nye semantiske dimensjoner.

Som henholdsvis forsker og kunstner undersøker Perloff (1998) og Perrill (2014) slektskapet mellom og potensialet i dikt og collage som uttrykksformer. Selv om disse ikke har en didaktisk profil, løfter de fram collagens egenart, og gir inspirasjon til hvordan vi kan gå inn i en didaktisk tenkning rundt dette. Perloff (1998) viser hvordan poesien, eller såkalte *verbale collager*, fikk viktige impulser fra collage-estetikken under modernismen. Perrill (2014) anvender collagen som verktøy for å gå i dialog med egne dikt. Dikt og collage omtales i samspill som «thinking technologies», idet de egner seg til å utforske perspektiver (hos hverandre) som ellers er vanskelige å gripe (Perrill, 2014, s. 83).

Disse utvalgte studiene kan berike vår didaktiske tenkning, samtidig viser de at det finnes et rom for studier av mer dyptgående tverrfaglig og didaktisk skapende arbeid med digitale collager i møte med dikt og andre teksttyper. Dette leder til følgende problemformulering for vår studie:

Hva kjennetegner lærerstudenters multimodale og estetiske produkt og forståelse utviklet gjennom bildeskapende arbeid med dikt og collage, og hvilke didaktiske potensialer og utvidelsesmuligheter ligger i denne arbeidsformen?

Teoretiske innganger

Denne studien har sin hovedforankring i multimodale, sosialsemiotiske og estetiske perspektiver knyttet til kunnskapsutvikling i bildeskapende arbeid med collage i møte med tekst. Videre trekker vi inn resepsjonsetetiske og fagdidaktiske perspektiver knyttet til arbeid med bilder og lesing. Det er i

skjæringspunktet mellom disse perspektivene at studiens didaktiske profil etableres.

Multimodale og estetiske perspektiver på læring og meningsskaping

Multimodale og sosiosemiotiske perspektiver på kommunikasjon innebærer meningsskaping med et vidt spekter av semiotiske modaliteter slik som eksempelvis bilder, verbalspråk og lyd i samspill (Kress 2010). Ifølge van Leeuwen (2005, 2016) er sosiosemiotikken orientert mot en *synestetisk* måte å kommunisere og representere verden på, da den legger vekt på «opening our eyes and ears and other senses for the richness and complexity of semiotic production and interpretation and to social intervention» (van Leeuwen, 2005, s. xi). I dette ligger en anerkjennelse av at meningsskaping finner sted ikke bare gjennom intellektet og verbalspråklige prosesser, men også i høy grad gjennom ikke-verbale sanselige uttrykksformer (Kress, 2010). Det synes derfor naturlig å kople multimodal meningsskaping mot estetiske læreprosesser. En slik læringsmåte framhever en prosess der sanseintrykk i møte med verden, kunst eller tekster omformes til nye og personlige estetiske uttrykk og forståelser (Austring & Sørensen, 2019). I en sosial læringskontekst, hvor det arbeides bildeskapende og fortolkende med dikt, eller sakprosa, kommer slike læreprosesser tydelig til syne.

Linjene mellom estetikk og multimodalitet har blitt pekt på av flere. Blant annet løftes det i antologien *Multimodality and aesthetics* fram at den estetiske dimensjonen kan bringe inn nye perspektiver på meningsskaping i tekster (Tønnesen & Forsgren, 2019, s. 3; Burn & Kress, 2019, s. 15). Dette betyr at personlige, følelsesmessige og sanselige dimensjoner legges til grunn for meningsskapingen. Et slikt syn har tidligere vært mindre vektlagt i den sosiosemiotiske tradisjonen som mer ensidig har fokusert på det funksjonelle perspektivet ved meningsskapingen knyttet til ideinnholdet og den sosiale dimensjonen i tekster (Tønnesen & Forsgren, 2019, s. 6; van

Leeuwen, 2015, s. 191). van Leeuwen (2015) peker på at grensene mellom funksjonelle og poetiske aspekter på tvers av sjangrer i dag er mer flytende. I forlengelse av dette tar også Tønnesson og Berge (2009) til orde for å løfte frem den estetiske dimensjonen ytterligere – også i sakprosaetekster (s. 7–8).

I sosialsemiotikken framstår semiotiske ressurser som «motivated conjunctions of meaning and form» (Kress, 2010, s. 65). Det betyr at både innholds- og formaspektet tillegges vekt i den multimodalekommunikasjonen, men også at individets og tegnskaperens aktive rolle løftes fram som en som tar bevisste valg ut fra tilgjengelige semiotiske modaliteter og ressurser¹ som kan kombineres på nye og kreative måter (Kress & van Leeuwen, 2006, s. 154). De ulike semiotiske modalitetene og ressursene er ladet med ulike *affordanser*, eller potensiell mening, og er dynamiske og kontekstavhengige størrelser (Kress & van Leeuwen, 2006, s. 8).

I en estetisk læreprosess fokuseres det på lignende måte på elevens personlige bearbeiding av et innhold gjennom å skape formuttrykk i en kulturell og sosial kontekst (Austring & Sørensen, 2019, s. 272). Her kan elevens valg av materialer, teknikker og estetiske virkemidler ses som en parallell til tegnskaperens valg av semiotiske ressurser.

Innenfor sosialsemiotikken skisserer Kress og van Leeuwen (2006) et rammeverk for visuell analyse av tekster og kommunikasjonstekster. Deler av dette rammeverket bruker vi sammen med kunstfaglig teori som utgangspunkt for å analysere dikt og collager med et mål om å peke på *hvordan* og *hva* collagene *kommuniserer*, og hvilken *funksjon* de får når studentene formidler estetiske opplevelser og forståelser, samt tolkning av diktet.

¹ Innenfor sosialsemiotikken skiller man mellom *semiotisk modalitet* og *semiotisk ressurs* (Kress & van Leeuwen, 2006). Førstnevnte er et paraplybegrep som betegner de store kategoriene som for eksempel skrift, lyd og bilde, mens sistnevnte betegner virkemidler som anvendes innenfor modalitetene, som eksempelvis metaforer, bildeutsnitt og kontraster.

Collage i møte med dikt – med et sideblikk på sakprosa

Det finnes mange likheter mellom dikt og collage som gjør at disse egner seg som en didaktisk møteplass. I dette avsnittet skal vi på et overordna plan se nærmere på disse to uttrykksformene, hver for seg og i samspill, mens vi i analysen skal gå dypere inn i noen utvalgte virkemidler. Videre skal vi se på overføringsverdien fra arbeid med dikt og collage til arbeid med sakprosa-tekster og collage.

Dikt og collage utgjør i samspill et komplekst multimodalt og estetisk uttrykk, men de har også multimodale kvaliteter hver for seg i kraft av ulik materialitet. Janss og Refsum (2010) beskriver det lyriske språkets stofflighet eller sansekvaliteter i form av et samspill mellom lyd, klang, rytme, grafiske virkemidler og billedlige uttrykksformer (s. 16–20), og «Dermed muliggjøres en meningsproduksjon som ikke er begrenset av ordenens betydning alene» (s. 20). Et bildes materialitet kan knyttes til form, farge og tekstur (van Leeuwen, 2016, s. 114–115) som kan sanses direkte, eller som i digitale uttrykk kan gi assosiasjoner til en sansbar overflate. Både diktets og bildets materialitet og sansekvaliteter bidrar, hver på sin måte, vesentlig til meningsskapingen (Burn & Kress, 2019, s. 33).

Bilder og verbalspråk har i utgangspunktet hver sine innebygde affordanser. Bilder er romlig orienterte uttrykk, mens verbalspråk framstår som lineært fordi det folder seg ut i tid (van Leeuwen, 2005, s. 181). Dikt, og i særlig grad samtidslyrikk, beskrives imidlertid ofte som komprimerte øyeblikksbilder og fortetta mening, framstilt i en brutt og eksperimenterende form (Janss & Refsum, 2010, s. 39). Både dikt og collage utgjør sammensatte og visuelle uttrykk som gjør at de kan tas inn i ett samtidig blikk «at a glance», som Kress og van Leeuwen skriver om bilder (2006, s. 205). Nettopp på grunn av det fortetta uttrykket krever begge uttrykksformer allikevel at man lar blikket hvile lenge på dem, for at de skal gi mening. Både dikt og collage uttrykker seg i et

komplekst og bilderikt formspråk, og for begge gjelder det at mye av den poetiske kraften finnes nettopp i «... *fraværet* av entydig mening, eller i uuttalte eller fragmentariske sammenhenger» (Janss & Refsum, 2010, s. 82).

Ordet *poesi* kommer av det greske ordet *poiein* som betyr å skape eller tilvirke (Janss & Refsum, 2010, s.7). Det poetiske språket blir til i skjæringspunktet mellom sansning og tenkning (Janss & Refsum, 2010, s. 86), og i møtet mellom musikalitet og visualitet (s. 16). Det visuelle vil i denne studien bli tillagt mest vekt. Enda et kjennetegn ved dikt er bruken av en rekke litterære virkemidler som skaper en språklig fortetning i korte tekster skrevet i strofeform (Janss & Refsum, s. 29–32). På innholdssiden tematiserer dikt ofte grunnleggende menneskelige erfaringer og skriver fram refleksjoner, følelser, stemninger og et sanselig nærvær gjennom et særegent poetisk språk. I dikt er altså den språklige formen nært forbundet med innholdet på en måte som fører til at «lyrikkens kunstferdige tale [kan] etablere nærhet, intimitet og innsikt på egne vilkår» (Janss & Refsum, 2010, s. 29–32).

Poetiske kvaliteter løftes i dag fram som meningsbærende også i kritiske multimodale diskurser der form og innhold er likeverdige i kommunikasjonen (van Leuween, 2015). I artikkelen *Discourse aesthetics* viser van Leeuwen (2015) hvordan estetisk analyse kan «draw our attention to the way politics is expressed visually as well as verbally, in fictional as well as in factual genres ...» (s. 200). Sakprosaetekster har derfor, på lik linje med dikt, potensial til å gå i dialog med collagens estetiske formspråk i skapende arbeid i en didaktisk kontekst.

Collagens lek med fiksjon og virkelighet

Også i collagen er form og innhold tett sammenvevd. Ordet *collage* kommer fra det franske verbet *coller* som betyr å «klistre». I kunsthistorien vektlegges en forståelse av collage som en «technical procedure based on cutting,

arranging and pasting papers, pictures and other materials onto flat surfaces» (Etgar, 2019, s. 36). Bruken av allerede eksisterende visuelt materiale er ofte framtreddende. I collagen kan alt fra virkelighetsfragmenter som bussbilletter og tapetstrimler til utklipp av fotografier og tekststykker settes sammen, for å skape nye betydninger i en ny helhet.

Perloff (1998, 2003) har modernistisk poesi som sitt forskningsfelt, og hun skriver fram collagen og diktets felles formspråk som et «language of rupture». Collagen beskrives som en bruddstykkeaktig og fragmentarisk komposisjon, både fordi den rekombinerer visuelle elementer, men også fordi sidestillingen av billedelene skaper uklarhet om hva som er forgrunn, bakgrunn, figur og bunnlinje (Perloff, 2003, s. 48–49). Dermed oppheves klassiske konvensjoner for bildekomposisjon. Videre peker hun på hvordan billedelene får en dobbelt funksjon, idet de både refererer til sin opprinnelige kontekst (en ekstern virkelighet utenfor collagen) og til sin nye betydning i den nye komposisjonen.

I sosialsemiotikken vektlegges på lignende måte en forståelse av at ulike type bilder fremstår som forskjellige representasjoner av virkelighet. Kress og van Leeuwens (2006) begreper om *høy* og *lav modalitet* brukes for å si noe om graden av virkelighetsreferanse i et bilde, der et naturalistisk fotografi har en høy modalitet, mens et manipulert fotografi, en stilisert tegning eller abstrakt form vil ha en lavere modalitet (s. 158). Ved nettopp å kombinere realistiske fotografier, ubearbeidede virkelighetsfragmenter, fabulerende tegninger og abstrakte former oppstår det i collagen en motsetningsfylt og spennende ny helhet der overgangen mellom fiksjon og virkelighet er flytende. Collagen skaper et rom der virkelighet, tid, sted og størrelse blir gåtefulle og fornuftstridige forhold, men likeså et rom der alt er mulig.

Collagens lek med virkelighetsrepresentasjon og fiksjon var nettopp noe som gjorde at den ble ansett som eksperimentell og revolusjonær da den oppsto

som en selvstendig kunstform tidlig på 1900-talet (Etgar, 2019, s. 37). Collagen ble for mange av datidens kunstnere et svar på en søken etter nye måter å fremstille opplevelsen av en grunnleggende forandret virkelighet, som ble forbundet med overgangen fra industrialisme til informasjonsalder (Petersen, 2002, s. 92). Collagen kan i seg selv betraktes som en metafor for en virkelighet sammensatt av løsrevne og motstridende fragmenter som individet selv må skape mening ut av.

Måten collagen sammenstiller kontrasterende og metaforiske bildeelementer på, resulterer ofte i kraftfulle uttrykk, noe som kom enda tydeligere fram i fotomontasjen på 1920 og 1930-tallet som den gang nærmest ble brukt som et politisk våpen (Taylor, 2004, s. 87–102; Taylor, 2009, s. 28). Ved å sette sammen tilsynelatende uavhengige bilder og fakta var fotomontasjen i stand til å avdekke og påvise skjulte politiske forbindelser. Dermed ble det bygget bro mellom en estetisk og en politisert diskurs, en tendens som også i aller høyeste grad er tydelig i dagens multimodale mediediskurs (Tønnesen & Forsgren, 2019, s. 2–4). van Leeuwen (2015) understreker i denne sammenhengen at det trengs et kritisk lys på «ideological meanings which may be aesthetically expressed (s. 202).

I måten collagen utforsker grenslandet mellom fiksjon og virkelighet på, finnes et potensiale til å innta og utforske ulike synspunkter og perspektiver. Collagen rommer mange stemmer og blikk på virkelighet og utfordrer vår forståelse av denne, derfor kan collagen ses som en *demokratisk uttrykksform*. Læreplanverket legger vekt på at det i en multimodal tekstkultur er behov for både å kunne avkode og kritisk reflektere over visuelle virkemidler i tekster, og å kunne uttrykke seg gjennom et digitalt, visuelt og sammensatt formspråk. Dermed kan collagen egne seg godt til å arbeide med både fiktive tekster og tekster med en mer eksplisitt virkelighetsreferanse og samfunnsrelevans innenfor sakprosasjangeren.

Digital medieteknologi har de siste 40 årene satt et nytt preg på collagen, både når det gjelder uttrykk og framstillingsmåter. Internett gir oss tilgang på store mengder visuelt og verbalt materiale som vi kan laste ned, gjenbruke og bygge videre på, og bildeprogramvare gir oss muligheten til å utføre handlinger som vanskelig kan gjøres analogt. Kress og van Leeuwen (2006) løfter fram hvordan teknologien og produksjonsverktøyene har innflytelse på de semiotiske prosessene og omtaler det som «meaningmaking shaped by technology» (s. 217).

I denne studien har det vært sentralt å bygge kunnskap om hvordan dikt og collage til sammen framstår som en multimodal helhet. Vi har funnet inspirasjon i studier av illustrerte diktsamlinger for barn som hviler på bildebokteori (Neira-Pineiro, 2013; Bjørlo, 2015). Her tydeliggjøres det at både dikt og bilder kan ha poetiske egenskaper. Ifølge Neira-Pineiro (2013) foregår det i diktbildebøker en *transformasjon* fra tekst til bilde, slik at det oppstår et nytt og tredje estetisk uttrykk som spiller tilbake på leserens forståelse av teksten (s. 18). En slik prosess speiler den didaktiske tenkningen i vår empiriske studie. Når bilder og tekst settes sammen, vil de i ulik grad og på ulik måte støtte, forsterke og utvide hverandre. Begrepene *forankring* og *avløsning*, som bygger på begreper fra Roland Barthes (van Leeuwen, 2005), beskriver hvordan bilder og tekst henholdsvis forankrer eller overlapper hverandre, eller sier tilnærmet det samme, eller hvordan de kan avløse, utvide og komplementere hverandre (s. 229–230).

Collagen, i samspill med enten dikt eller sakprosasjangrer, byr altså på en kompleks meningsskaping, der studenten i rollen som leser og bildeskaper må knytte an nye betydninger i mellomrommene mellom ulike visuelle og verbale semiotiske ressurser.

Didaktiske perspektiver og den (med)skapende dimensjonen

I forlengelse av en estetisk og multimodal inngang til læring vil vi posisjonere oss i det litteraturdidaktiske og bildedidaktiske feltet.

I det siste har flere, inkludert den nye læreplanen i norsk, tatt til orde for en utforskende tilnærming til lesing og tekstopplevelse samt et fokus på fantasi og kreativitet i tekstarbeidet (Utdanningsdirektoratet, 2019b). I boka *Sans for danning. Estetisk vending i litteraturdidaktikken* (Røskeland & Kallestad, 2020), skildres en praksis som etterstreber å finne en balansegang mellom en analytisk, refleksiv og litteraturfaglig inngang til lesing og lesemåter med «... vekt på estetisk erfaring og at litteraturen skal bety noe for elevenes tenkning og liv» (s. 20). Dette sporet forfølges i artikkelen *Ord i bilde*, hvor Røskeland (2020) skriver fram en litteraturundervisning som verdsetter en intuitiv og sansebasert leseopplevelse. Leseren skal her konstruere og sette ord på egne indre bilder ved diktlesing. Også Solbu og Hove (2017) løfter i boka *Samtidslyrikk i klasserommet* fram «Det sanselege, assosiative og kjenslemessige [som] viktige føresetnader for litterær lesing ...» (s. 23). Samtidig legges det hos begge vekt på hvordan en slik spontan og assosiativ lesemåte umerkelig glir over i tolkning og refleksjon (Røskeland, 2020, s. 51), eller hvordan «Tolkinga startar med ein gong» (Solbu & Hove, 2017, s. 23).

Røskeland og Kallestad (2020) viser også til prosjekter som omhandler litteraturarbeid og estetisk opplevelse knyttet til digitale formater (s. 24–25), men med hovedvekt på reseptive prosesser. Vår studie setter søkelys på den tverrfaglige dimensjonen, og på hvordan det litterære formspråket, knyttet til ulike sjangrer, inviterer til multimodale og estetisk skapende prosesser. Kunnskapsutviklingen, innenfor feltet multimodalitet i morsmålsundervisningen, er ifølge en stor nordisk reviewstudie økende (Elf m.fl., 2018). Denne studien peker på hvordan majoriteten av didaktiske studier med multimodalt fokus handler om reseptive prosesser og lesing av multimodale tekster.

Langt færre studier vektlegger elevers multimodale og skapende prosesser og utviklingen av et faglig metaspråk knyttet til disse (Elf m.fl., 2018). Dette til tross for at læreplanene i alle nordiske land løfter fram dette aspektet. Helt konkret ser vi dette i målformuleringer i de nye læreplanene i norsk og i kunst og håndverk, der det legges vekt på skapende arbeid i samspill mellom tekst og bilder (Utdanningsdirektoratet, 2019a, 2019b).

Undervisningsprosjektet i vår studie består av sammenvevde prosesser som skjer i vekselvirkning mellom leseopplevelse, tolkning, refleksjon og praktisk skapende arbeid knyttet til dikt og bilder. I kraft av sitt fortetta og assosiative bildespråk inviterer både dikt og collage mottakeren til å trekke seg selv inn i lesningen og tolkningen. Dette betyr imidlertid ikke at det gis et ubegrenset rom for private bilder og erfaringer, valgene må ha relevans for dikt-tolkningen. Leserens og bildeskaperens aktive rolle i meningsskapingen løftes fram av flere. Resepsjonsetetikerer Iser (1981) beskriver tekster som strukturer med ulike mengder «tomme plasser» som leseren selv må fylle ut ved å iverksette *innbildningskraften* (s. 127). Lesingen skal ifølge Iser (1981) ikke gi entydige svar (s. 128). I fortolkningen av teksten blir dermed leserens subjektive erfaringsbakgrunn en nærliggende del av meningsproduksjonen. Iser (1981) framhever samtidig at teksten kan utvide leserens erfaringsverden: «På denne måte erfarer vi ved hver tekst ikke blot noget om den, men også om os selv» (s. 129). Collage og dikt kan ses som uttrykk bestående av slike tomme rom som inviterer sin leser eller betrakter til å være aktivt medskapende og tolkende. Slik Iser (1981, s. 112) løfter fram leseren som en aktiv medvirker, som bidrar til å «fullbyrde» verket, tilskriver også Bjørlo (2015) illustratøren og bildene en medpoetisk funksjon (s. 106).

Et slikt syn representeres også i resepsjonsteori knyttet til bildededidaktikk (Danbolt, 1999). Her framheves den innsikten og erkjennelsen som et kunstverk kan fremkalle hos betrakteren. Kunstverket ses som et *simulacrum*, et åpent tegn som man selv må fylle med mening. Verket er fylt med et

«assosiasjonsrikt betydningspotensial» som setter i gang betrakterens refleksjon og meningsskaping (Danbolt, 1999, s. 74).

Også når det gjelder lyrikk, vektlegges leserens erfaringsbakgrunn, idet det i diktlesing kan «synes å åpne seg noe nært og nesten privat» (Janss & Refsum, 2010, s. 15). Dette henger sammen med enda et viktig kjennetegn ved dikt – nemlig at det oppstår en samhörighet mellom det lyriske jeget eller stemmen i diktet, og det som diktet uttrykker. Det kan føles som om vi som lesere blir trukket med inn i diktets stemning og univers «... som en direkte refleksjon i nået» (Janss & Refsum, 2010, s. 24). Det skapes her ved en nærhet mellom diktet og leseren som fører til at vi ofte vil oppfatte diktets stemme som insisterende.

I møte med bilder oppstår på samme måte nærhet og følelsesmessig engasjement mellom betrakteren og det som er avbilda. Disse forbindelseslinjene etableres gjennom virkemidler i bildekommunikasjon, for eksempel gjennom bildeutsnitt. Nærbilder kommuniserer ofte sterke følelser eller intimitet, mens oversiktsbilder betyr mindre grad av involvering (Kress & van Leeuwen, 2006, s. 119–20). Videre peker sosiosemiotikken på hvordan avbilda personer etablerer en symbolsk relasjon til betrakteren gjennom *bildehandlinger* som blikk eller gester (Kress & van Leeuwen, 2006, s. 114–117).

I det foregående har vi vist hvordan studenten, i rollen som både leser og betrakter, blir involvert og medskapende på ulike måter og nivåer i den skapende og tolkende prosessen. Vi har også pekt på hvordan det skapes et bånd mellom den personlige stemmen i diktet og leserens subjektive og sanselige erfaring med teksten. Diktet reflekterer en poetisk formidling av levd liv og sanselige øyeblikk som møter studentens erfaringsbakgrunn. Dette møtet resulterer i en collage der studenten uttrykker seg gjennom et formspråk som leker seg med fiksjon og virkelighet. Studien legger opp til å lese dikt eller sakprosa på en måte som forutsetter en personlig inngang, og en

estetisk læringsprosess, der «Læringen finder sted undervejs i processen via selve den formsproglige bearbejdning af indtrykket og gennem en spejlingen af egne oplevelser og erfaringer i det æstetiske udtryk ...» (Austring & Sørensen, 2019, s. 272).

Gjennom et estetisk formspråk i collagen og gjennom refleksjonsteksten må studentene innta et nytt blikk og et metaperspektiv på hvordan de personlig erfarer og forstår teksten og den virkeligheten de lever i, en virkelighet som vil innebære lag eller grader av fortolkning, uansett sjanger.

Metodiske innganger

Artikkelen bygger på en enkeltstående casestudie med variasjoner (Yin, 2018, s. 48–49) inspirert av *Educational design research* (EDR) (McKenney & Reeves, 2012). I studien implementeres tilnærmet det samme undervisningsdesignet i en lærerutdanningskontekst, men gjennomført i tre ulike grupper (se modell 1). Studien er en *kritisk case* med en strategisk utvelgelse med hensyn til empirigrunnlag og teoretiske disposisjoner (Yin, 2018, s. 49). I to av gruppene og kontekstene er designet utført av lærere som har valgt profesjonsfaglig digital kompetanse (Pfdk) i en etterutdanning. Pfdk-studenter har et særlig fokus på digitale og multimodale læringsformer, og dette vil dermed kunne bidra til å øke generaliserbarheten av studien.

Et vesentlig moment har vært å utvikle og dokumentere en nyansert forståelse for didaktiske og faglige prosesser ved å gjennomføre et teoribasert og nyskapende undervisningsdesign i flere autentiske undervisningskontekster. Studien har, i tråd med EDR, et dobbelt transformativt sikte mot på den ene siden å bidra til nyskapning i praksis, samt på den andre siden å oppnå teoretiske og systematiske nyvinninger innenfor tematikken (McKenney & Reeves, 2012). Det handler om å løfte og generalisere resultatene fra empiriske funn og selve undervisningsdesignet gjennom å peke på en mulig

overførbarhet til andre målgrupper og læringskontekster (McKenney & Reeves, 2012).

Den gjentakende dimensjonen i EDR som kalles *iterativ design* (McKenney & Reeves, 2012), er bare til dels ivaretatt i denne studien gjennom mindre justeringer mellom undervisningsforløp A og B/C. I tillegg kommer at den digitale læringsressursen, som er utviklet for denne undervisningsdesignen, i etterkant har gjennomgått større revisjoner i tråd med funn fra vår forskningsstudie. Den reviderte og forskningsbaserte ressursen vil implementeres i framtidige undervisningsforløp.

Både det sosiosemiotiske perspektivet og de valgte metodologiene, forutsetter en sterk kontekstforankring som vi her vil gjøre rede for ved å skrive fram et helhetlig undervisningsdesign basert på Selander og Kress (2010) sin teori om *design for læring*. Designbegrepet fungerer på flere nivåer, fra forskerens metarefleksjoner over designet, til lærerens praktiske undervisningsdesign og til slutt studentens designarbeid. I vår studie fyller vi rollen som både forskere og lærere, og knytter oss dermed til en *researcher practioners*-posisjon innenfor EDR (McKenney & Reeves, 2012, s. 18). En slik rolle byr både på fordeler og utfordringer med tanke på nærhet og distanse til utviklingen av empiri. Designet avspeiles i modell 1 under.

FASE I DIDAKTISK DESIGN		UNDERVISNINGSFORLØP OG EMPIRI		
		A	B	C
		Klasseroms- undervisning Norsk + k&h	Nett- undervisning Pfdk k&h	Nett- undervisning Pfdk norsk
1	Iscenesettelse Institusjonelle rammer Didaktiske målsetninger Læringsressurser	18 collager og refleksjons- tekster	15 collager og refleksjons- tekster	26 collager og refleksjons- tekster
2	Første transformasjonssyklus Studentens redesign av læringsressurs gjennom skapende arbeid og refleksjon	Nr. 1-18	Nr. 19-33	Nr. 34-59
3	Andre transformasjonssyklus Studentens metarefleksjon Lærerens vurdering av læring			
Empirisk grunnlag		59 diktcollager og refleksjonstekster		

Modell 1. Vårt undervisningsdesign som også beskriver de ulike fasene i studentens læringsprosess. Modellen er utledet og inspirert av Selander og Kress (2010).

Selander og Kress (2010) beskriver tre faser i designet. Første fase kalles *iscenesettelse* og rommer bl.a. institusjonelle rammer og didaktiske mål. Vårt design er forankret i læreplanene i norsk og kunst og håndverk, samt *Overordnet del* som blant annet vektlegger tverrfaglighet og dybdelæring (Utdanningsdirektoratet, 2017). Med utgangspunkt i *Rammeverk for lærerens Pfdk* (Utdanningsdirektoratet, 2017), søker vi i tillegg å utvikle fagdidaktiske metoder der det digitale implementeres på en utforskende og skapende måte.

Første fase inneholder valgte ressurser i form av verktøy, programvare, modaliteter og materialer (Selander & Kress, 2010, s. 42, 114). Med sine innebygde affordanser bidrar disse vesentlig til meningsskapingen, og må være didaktisk begrunnet. Her er iPad og bildeskapingsprogrammet Procreate valgt

fordi de tilbyr en direkte interaksjon med bildet, samt muligheten til å arbeide med komplekse bildekomposisjoner. Vi har i denne studien designet en helhetlig digital læringsressurs som består av ulike typer modelltekster, oppgaver, fagstoff og videoforelesninger som omhandler teoretiske perspektiver på multimodal meningsskaping, collage og dikt. I tillegg inneholder den en gjennomgang av etiske retningslinjer knyttet til bruk av bilder.

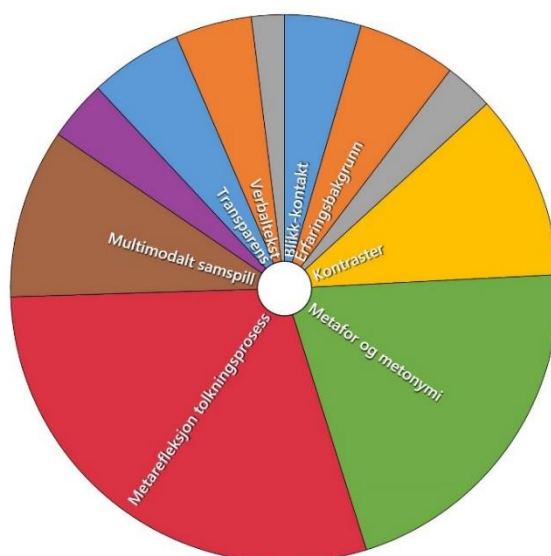
I den andre fasen redesigner studenter materiale fra læringsressursen ved å skape egne representasjoner. Det empiriske materialet utgjør 59 collager og tilhørende refleksjonstekster². Disse representasjonene kan kalles for *tegn på læring* (Selander & Kress, 2010, s. 34). I oppgaveformuleringen som studentene har fått, har vi lagt opp til en åpen og personlig inngang til leseprosessen. Studentene ble bedt om å velge og nærlese et dikt, og å gi sin egen opplevelse og tolkning av diktet et visuelt uttrykk.

Den tredje fasen innebærer studentens metarefleksjon rundt valg av virkemidler i collagen, det multimodale samspillet og den helhetlige tolkningen av diktet. Refleksjonstekstene fremstår som funksjonelle og institusjonelle sakprosaetekster (Tønnesson & Berge, 2009, s. 2), som dokumenterer og reflekterer studentens personlige opplevelse samt lærings- og tolkningsprosess og relaterer denne til faglitteratur. Den helhetlige læringsprosessen gjennom tre faser kan karakteriseres som springende, idet man beveger seg på kryss og tvers, mellom faser, modaliteter og refleksjoner, i et landskap hvor det stadig oppdages og følges nye spor (Selander & Kress, 2010, s. 110).

² Alle studentene i utvalget har samtykket til at produktene behandles som empirisk materiale i en forskningsstudie. Siden noen få av collagene inneholder gjenkjennbare bilder av personer, er studien meldt til og godkjent av NSD. De få studentene dette gjelder, har gitt særskilt samtykke.

Utdyping av analysekategorier og -strategier

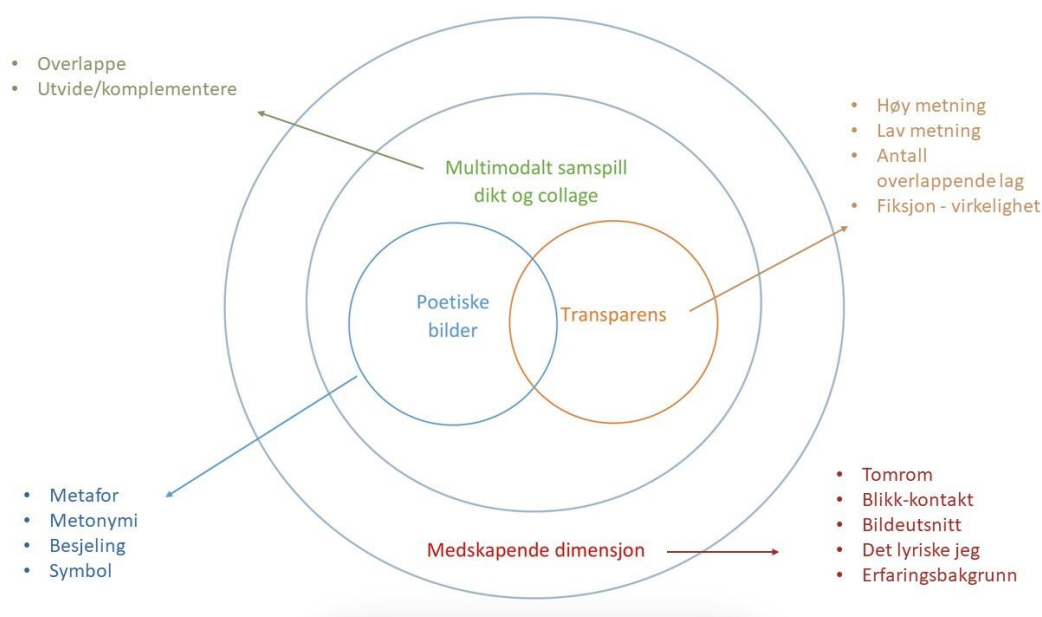
Som et første steg i analyseprosessen har vi kodet studentenes refleksjonstekster i Nvivo (se modell 2). De overordna kategoriene *multimodalt samspill* og *den medskapende leser og betrakter* (markert som *erfaringsbakgrunn* i modellen), danner bakteppe for analysene. Videre har vi valgt ut to spesifikke analysekategorier: *poetiske bilder/metaforer* og *transparens*. Begge disse kategoriene er valgt på bakgrunn av hyppige treff i materialet. *Transparens* er i tillegg valgt fordi den underveis i forskningsprosessen utkrystalliserte seg som et sentralt trekk og virkemiddel i den digitale collagen. Studentenes meta-refleksjon vil bli løftet frem underveis i analysene, samt i drøftingen til slutt. De kategoriene som vises i modell 2, men som ikke er omtalt her, er mer sekundære og vil bare bli trukket fram i relasjon til hovedkategoriene.

Modell 2. Visualisering av hovedtrekk i studentenes refleksjoner fremkommet gjennom koding i Nvivo.

Modell 3 viser et samla uttrykk for vår analytiske inngang til materialet. Kategoriene er tett sammenvevd og vil i noen grad være overlappende, noe som også kommer tydelig fram i de teoretiske utgreiingene som følger neden-

for. Analysen består primært av tre spissa nærlesninger, i tillegg vil vi trekke linjer til trender i materialet som helhet.

Modell 3. Analysekategorier for collager og refleksjonstekster.

Poetiske bilder i dikt og collage

Poetiske bilder er uttrykksmåter som skaper visuelle forestillinger, og utgjør en kjerne i både collagen og diktet. Janss og Refsum (2010) beskriver poetiske bilder som en viktig del av diktets erkjennelsesmessige potensial (s. 83, 99). Metaforer utfordrer leseren på å assosiere ut fra sammenstilte betydningsområder og kjenne på hvordan disse kan berike hverandre. Ofte er poetiske bilder knyttet til ulike sansekvaliteter (Janss & Refsum, 2010, s. 87–88) som vil få innvirkning på vår opplevelse. I så måte aktiviserer metaforer «et gåtefullt forhold mellom sansbarhet og refleksjon, mellom verden og språket som «bilde» av verden» (Janss & Refsum, 2010, s. 83 – bygger på Frye, 1957).

Metaforer har den egenskapen at de kan forskyve og forvandle mening i forhold til et ords leksikalske og opprinnelige betydning, men også at de kan fremme ny innsikt, være flertydige og skape fortetta mening (Janss & Refsum, 2010 s. 93, 104). Metaforer bærer dermed et komplekst meningspotensial i seg.

Det er mange likheter mellom litterære og billedfaglige forståelser av metaforer. Ifølge Bergström (2017) trer det metaforiske fram når mottakeren tvinges til å ta et «assosiativt sprang» fra ett område til et annet (s. 169). van Leeuwen (2005) beskriver den verbale metaforen som et multimodalt konsept med overføringsverdi til andre modaliteter og semiotiske ressurser og en kilde til semiotisk innovasjon (s. 29–36). I sosialsemiotikken er det et poeng at alle bilder må forstås i en større kontekst som del av en visuell kanon, og som kulturspesifikke metaforer eller symboler (Kress & van Leeuwen, 2006). Innenfor litteraturteorien skiller symbolet seg fra metaforen ved å skape forestillinger nettopp i kraft av en kjent kulturell forankring og gjennom gjentakelse (Janss & Refsum, 2010, s. 110).

En måte studentene skaper billedlige uttrykk i sine collager er gjennom *metonymier*, som vi finner både i litterære tekster og i visuelle uttrykk (van Leeuwen 2005, s. 34; Bergström 2017, s. 164). Taylor (2009) løfter fram hvordan metaforer og i særlig grad metonymien har spilt en viktig rolle i collagen. Metonymi beskrives her som «a relation of units of meaning to each other when placed in close or – even better – jarring proximity.» (s. 26). Til forskjell fra metaforen som er kjennetegnet ved *likhet* mellom ulike erfaringsområder, baserer metonymien seg altså på *nærhet* eller *tilhørighet* (Bergström 2017, s. 164; Janss & Refsum, 2010, s. 109). I flere av studentcollagene finner vi eksempler på bruk av *synekdoke*, som tar utgangspunkt i del i stedet for helhet. For eksempel er det flere som har integrert varierte former for bilder av hender i stedet for hele mennesket (nr. 4, 9, 26, 28 og 50). Disse blir et symbolsk uttrykk for en handling som å gi slipp på noe, holde noe fast eller

å ha kontroll. Et annet eksempel finner vi i en collage laget til et barnedikt hvor hekse i eventyrskogen symboliseres gjennom et fotografi av et hår, som ifølge studenten «bølger seg som en vei diagonalt i bildet» (nr. 52). Å antyde noe i stedet for å vise helheten virker ofte sterkere og skaper i dette tilfellet en mystikk, som også gjenspeiles i diktet.

Transparens som digital semiotisk ressurs

Transparens er en egenskap ved et materiale som gjør at det er gjennomskinnelig for lys, slik at et bakenforliggende objekt kan observeres. Digital bildeprogramvare gjør at et hvilket som helst bilde kan gis transparente egenskaper: «Software lets you see through wood, or make air into a solid wall» (Lupton & Phillips, 2015, s. 155). I digitale bilder settes transparens gjerne i sammenheng med *lag*, et begrep som brukes for å beskrive et separat bildeelement i en bildekomposisjon der det enkelte laget kan ses som et sett med manipulerbare egenskaper (Lupton & Philips, 2015, s. 140). I tillegg til å endre graden av transparens kan man også endre lagets størrelse, form, lys og farge.

I en digital bildekomposisjon er transparens en egenskap som opptrer i sammenheng med to eller flere andre bilder. Når de overlapper hverandre, vil det underliggende bildet bli synlig gjennom det overliggende bildet og avdekker noe som ellers ville vært skjult. Fordi det blir uklart hva som ligger bak, og hva som ligger foran, skapes et uavklart og tvetydig billedrom (Lupton & Philips, 2015, s. 155). Transparens kan tilføre bildekomposisjonen dybde og kompleksitet. Det kan brukes tematisk for å knytte sammen bilder med samme metningsgrad, og det kan bidra til å tone ned skarpe kanter og nærmest sømløst binde sammen bilder.

Metning brukes ofte for å beskrive graden av transparens. I sosialsemiotikken anses fargens metningsgrad, en av flere semiotiske ressurser

som kan anvendes i et bilde, som bærer av affordanser som er avgjørende i kommunikasjonen med betrakteren og dermed i tolkningen. Ifølge Kress og van Leeuwen anses muligheten til å uttrykke «emotive temperatures» som fargens viktigste affordans: «High saturation may be positive, exuberant, adventurous, but also vulgar or garish. Low saturation may be subtle and tender, but also cold and repressed, or brooding and moody» (Kress & van Leeuwen, 2006, s. 233).

Det empiriske materialet i vår studie viser at transparens hovedsakelig brukes som et metaforisk og stemningsskapende virkemiddel. Det metaforiske knyttes her til det å antyde noe underliggende, en ambivalens, et skille eller en motsetning. Videre brukes det for å uttrykke noe langt fram eller bak i tid, eller om drømmer og fantasi, slik denne studenten løfter fram: «Jeg har valgt å gi bildet av gutten overlappende og gjennomskinnelige egenskaper for å skape en illusjon om en drømmeverden» (nr. 19). Dette er i tråd med det som Kress og van Leeuwen (2006) skriver om graden av virkelighetsnærhet i bildeelementet (s. 160). Særlig viktig er her kategorien *sensory modality*, som betegner mer abstrakte, visuelle uttrykk som ofte bidrar til å skape en sanselig og intens, drømmeaktig atmosfære (van Leeuwen, 2005, s. 170).

Oppsummert kan vi si at transparens er et virkemiddel som gir oss mulighet til å fortelle flere narrativer samtidig, samt «smelte sammen» fiksjon og virkelighet i ett og samme bilde, slik også denne studenten peker på: «De gjennomskinnelige bildene tillater meg å vise flere verdener på en gang ...» (nr. 28).

Næranalyser

I det følgende skal vi nærlese tre collager med tilhørende studentrefleksjoner med hovedvekt på den visuelle modaliteten. Disse er valgt fordi de har estetiske og multimodale kvaliteter, og fordi de kan betraktes som typiske

for materialet i sin helhet. Hver analyse er spissa primært mot en av analysekategoriene fra rammeverket som er presentert ovenfor, se modell 3.

Figur 2. Collageoppsett nr. 21. Diktet er gjengitt fra samlingen *Eg er eg er eg er* skrevet av Ruth Lillegraven (2016) med tillatelse fra © Samlaget.

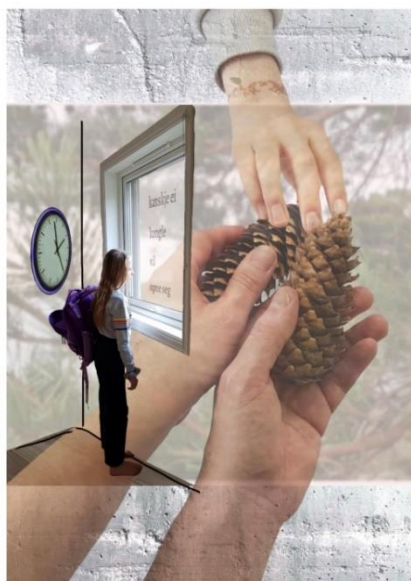
I denne næranalysen har vi valgt å fokusere på hvordan metaforer tolkes og skapes i collagen (se figur 2). Fordi diktet «Skulestart» i seg selv inneholder mange metaforer og kontraster, kan vi si at det inviterer spesielt til å tenke i og leke med disse. *Villjente hjartet* er et framtreddende poetisk bilde i diktet. Hjertet besjeles, idet det «er overalt» og «himlar med auga», og blir dermed et uttrykk for det lyriske jegets insisterende stemme. Slik kan det ses som et bilde på det impulsive og lekne. I collagen kunne villjente hjertet lett ha blitt vist som en mer opplagt symbolsk og kulturelt forankret visualisering av et rødt hjerte, men her har studenten valgt å tolke det på en mindre direkte måte

som ei jente med irrende rødoransje og krøllete hår, og med lange bein som slynger seg lekent og energisk opp og ned i billedflaten. En grå boks er sentrert midt i collagen, og står som en klar motsetning til den ellers så organiske linjeføringen. Med sine rette, stramme linjer og strenge symmetri kan vi si at boksen blir en metafor for noe med faste og klare rammer, et sted det ikke er særlig rom for impulsivitet eller sprell. I denne collagen er det tydelig at boksen representerer skolen, og at den skaper et rom som virker tilstivnet og fjernt fra jentas virkelighet. Studentens egne refleksjoner er med på å løfte fram diktets motsetninger:

Eg prøver å få fram ein innanfor og utanfor følelse. Skille mellom det som blir forventet og det ei lita førsteklassejente klarer å innfri. Dette diktet gir meg ein følelse av å vere på feil plass. [...] Ein dragning mellom å ville vere flink og kriblinga etter å komme seg ut (nr. 21).

Denne kriblinga etter å slippe fri kommer også til uttrykk metaforisk i collagen gjennom studentens valg av mauren som vandrer ut fra jentas hår og blander seg med bokstavene i diktet. De visuelle metaforene i denne collagen er med på å understreke diktets motsetninger og ambivalenser, samtidig som de er tydelige utvidelser av diktet.

I figur 3 vises en collage skapt til diktet «Noko nytt» som tematiserer oppvekst og identitet. Komposisjonen er bygget opp av forskjellige fotografier med ulik grad av transparente egenskaper. Fotografiens forskjellige former, farger og teksturer slippes dermed gjennom hverandre og skaper en romlig forvirring der det er uklart hvilket lag som ligger foran eller bak (Perloff, 1998, s. 384–387).

Noko nytt

eg er
så lei av alt

søsken, foreldre
lekser, leiker, blokk
og bakgård, alt så
lite og trongt

i skogen
kan konglene vere
vennene mine, søster
og bror, far og mor

og ein dag vil
kanskje ei kongle
opne seg, sleppe eit frø
som blir til ei perle, ein ball
eller ein raud ballong som
svevar vekk mellom trea

Ruth Lillegraven 2018

Figur 3. Collageoppsett nr.28. Diktet er gjengitt fra samlingen *Skogen den grønne* skrevet av Ruth Lillegraven (2018) med tillatelse fra © Samlaget.

Det lyriske jeget er fremstilt som ei ung jente som ser ut av et vindu. Hun står med ryggen delvis mot oss og har på seg en sekk. Bak henne henger ei veggklokke. Teksturen fra en betongoverflate slippes delvis gjennom, og i sammenstillingen med skolesekken og veggklokka skapes det assosiasjoner i retning av en skolekontekst. Siden verken vindu eller skole er nevnt i diktet, er dette et tydelig tegn på et utvidende samspill. Vinduet kan ses som en kulturelt forankret metafor for en mulig åpning inn til en annen verden. I collagen kan det oppfattes som en tankeflukt eller lengsel mot noe annet. Vi kan spørre oss selv om skolen her peker mot et håp og noe som gir vekstmuligheter, eller om den peker mot diktets trange bakgårder. Konglene og skogen, som finnes både i diktet og i collagen, kan videre gi assosiasjoner til noe som er i vekst, frigjørelse eller nye muligheter. Eksempelet viser at transparens brukes metaforisk og har ulike funksjoner. Først og fremst kan det peke mot forskjellige nivåer av nærhet, virkelighetsrom og tidsoppfattelser. Når et lag eller bildeelement er gjennomskinnelig, blir fargene også mindre metta slik at laget kan

oppfattes som fjernere både i rom og tid. Når det i tillegg overlappes av andre bildeelementer, forsterkes denne opplevelsen. Dette er i tråd med diktets tematikk som sier noe om et barns voksende behov for å løsrive seg og finne sin egen identitet: «og ein dag vil/kanskje ei kongle/opna seg». Hverdagens rammer blir påtrengende og skaper behov for distanse, og framtida med sitt håp om frihet kjennes på en gang nærværende, men samtidig langt unna i rom og tid.

I diktet «det er auge i taket» tematiseres identitet og fremmedgjøring. Som det vises i collagen i figur 4, har studenten skapt en bakgrunn satt sammen av en rekke små svart/hvitt fotografier av menneskeøyne som ser rett på betrakteren. Sentrert i bildet ser vi et fargefotografi av ei ung jente som avbilder det lyriske jeget. Fargetonene er tydelig manipulert; øynene og klærne er mørke, huden lys og leppene som danner et senter i komposisjonen er knallrøde. Jenta holder hendene opp foran seg. Med håndflatene vendt mot betrakteren former hun en trekant som vi møter blikket hennes gjennom.

det er auge i taket
dei ser meg
som eg er
flat
stille
stirrande tilbake

av og til poserer eg
i tilfelle eg blir
overvaka

fortel meg
at det er noko
med meg
same kva

ein gong
møter du blikket ditt
med mitt
men eg berre speglar meg

Kjersti Wøien Håland (2013)

Figur 4. Collageoppsett nr.30. Diktet er gjengitt fra samlingen *Kjersti er ein fiktiv person, helsing Kjersti* skrevet av Kjersti Wøien Håland (2013) med tillatelse fra © Flamme forlag.

Bruken av nærbilder, blikk og gester er særpreget i denne collagen og er med på å aktivisere den medskapende betrakteren. Jentas blikk er rettet direkte mot oss og kan oppleves som sårbart, men samtidig insisterende og konfronterende fordi vi ikke kan unngå dette blikket (Kress & van Leeuwen, 2006, s. 114–117). Et inntrykk som understrekes når vi leser diktets fraser «det er auge i taket», «stirrende tilbake» og «overvaka».

Måten jenta holder hendene opp foran seg på, gir en følelse av at hun skaper en grense mellom seg selv og betrakteren. Trekantformen er sentral i komposisjonen og kan oppleves som et symbol. Studenten peker i refleksjonsteksten på en symbolsk gest som hun husker fra sin egen barndom, og som ble kalt «Speil». I denne gesten symboliserer trekanten et speil som fungerer som beskyttelse, og der sårende blikk eller uttrykk speiles tilbake på den det kommer fra.

Studentens og leserens subjektive erfaringsbakgrunn blir her en viktig del av meningsproduksjonen, i tråd med Iser (1981) beskrivelser av tekstens tomme plasser. Her bruker studenten sin private erfaring til å nyansere sin tolkning av diktet på en relevant måte, og bringer dermed inn en ny dimensjon for den utenforstående leseren. Det sammensatte uttrykket med dikt og collage kan leses som en refleksjon rundt det å være individ i et fellesskap, om nærhet versus distanse. Vi speiler oss i andres blikk for så å konstruere og finne vår egen identitet. I dette skapes en usikkerhet som tvinger fram et behov for å sette en grense til omverdenen.

Avsluttende refleksjoner – Å fortolke gjennom det skapende

I denne artikkelen har vi gjennom utprøving av et undervisningsdesign gitt flere perspektiver på hva som kjennetegner en praktisk, estetisk og multimodal skapende tolkningsprosess. Vi har i analysene tatt for oss multimodalt samspill, poetiske bilder og transparens som virkemidler, og vi har sett på

lærerstudentenes tolkningsmessige og medskapende grep i møte mellom dikt og collage. Det skisserte teoretiske rammeverket anvendt i analysen av studentenes visuelle og refleksive arbeid, viser at collagen har et særegent potensial til å oversette og gi diktet et visuelt uttrykk. Gjennom eksperimentering med modaliteter, virkemidler, materialer og medier med ulike affordanser skaper studentene kreative og unike uttrykk. Vi har også reflektert over overføringsverdien til sakprosatekster.

Ved å tenke i, og leke med, poetiske bilder og metaforer gis studentene mulighet til å innta og å utforske nye perspektiver. Dette gjenspeiles hyppig i det samla refleksjonsmaterialet (se modell 2). Studentens bruk av, og refleksjoner rundt, disse virkemidlene opptrer i tre ulike varianter som også anvendes i kombinasjon. I den første varianten velger og gjentar studentene diktets bilder ganske direkte som de kan iakttas på diktets overflate. I noen tilfeller fortøner disse bildene seg som noe klisjéprega, og viser et overlappende samspill i tråd med van Leeuwens (2005) begrep om forankring. Slike visuelle valg kan være et tegn på at studenten ikke har klart å «tenke» i metaforiske bilder og abstrahere sin forståelse av diktets tematikk. Motsatt ser vi i den andre varianten, eksempler på at studentene skaper helt nye visuelle metaforer som avløser og utvider diktet, og bidrar med interessante nytolkninger, slik vi har sett eksempler på i næranalysene. Den tredje varianten av samspill som også innebærer utvidelse, men i lavere grad, er når studentene gjenskaper diktets bildebruk med kreativ variasjon. Å gå inn i diktets bildespråk ved å skape nye bilder, og på den måten møte diktet på sine egne sansebaserte og metaforiske premisser, har vist seg å være en relevant inngang til å reflektere over diktets mening.

Analysene viser også hvordan virkemidlet transparens bidrar til å skape ulike «virkeligheter», stemninger og metaforiske utvidelser. Sitatet under er bare et eksempel blant mange der studentens tolkning av diktet blir til gradvis gjennom utprøving av transparens som mulighet i det digitale verktøyet:

... jeg gikk fra å tolke diktet som et barns reelle virkelighetsflukt ut i skogen til en drøm om en slik virkelighetsflukt. Denne skiftningen i perspektiv utviklet seg spesielt mens jeg jobbet med gjennomskinnelighet, lys og kontraster i komposisjonen. (nr. 35).

Bruken av transparens knytter seg altså til den skapende og prosessuelle forståelsen av diktet. Vi ser, i tråd med multimodale perspektiver på tekstskaping, hvordan den digitale teknologien muliggjør en fleksibel sammenkobling av mangfoldige materialer og gir et større spillerom til å skape komplekse multimodale uttrykk og tekstforståelser.

Dikt og collage, og møtet mellom dem, skaper en helt egen virkelighet som studenten gjennom lesning og skapende arbeid trer inn i og reflekterer rundt. Leseren inntar en slags refleksiv sanseposisjon der det oppstår nye betydningslag og nye forståelser av tekst og av virkelighet. Dette arbeidet har vist at studentene i første omgang nærmer seg både diktlesingen og bildearbeidet på en mer sanselig måte og trekker inn relevante sider ved sin egen erfaringsbakgrunn, mer enn på et rent analytisk grunnlag. På denne måten åpnes det for at tekstene blir meningsfulle for leseren på en ny måte. En student uttrykker det slik: «Eg innsåg at eg tok min eigen minnebank med i biletet, og at mine egne tankar i stor grad påverkar korleis eg tolkar dette diktet, og dermed og korleis collagen blei sjåande ut» (nr. 38). Collagen som uttrykksform er, som vi har vist i denne artikkelen, satt sammen av et komplekst billedmateriale med ulik kulturell forankring. I collagenene i vår studie inkluderer studentene også tegninger, samt egne fotografier. Dermed bygges det bro mellom komplekse lyriske bilder og et mangfoldig visuelt billedmateriale, og det skapes personliggjorte uttrykk som kan bidra med nye erfaringer og erkjennelser.

Didaktiske potensialer

I det følgende vil vi drøfte noen didaktiske potensialer og utvidelsesmuligheter i skapende arbeid med dikt og collage, eller med sakprosa og collage. Vi har plassert oss innenfor en litteraturdidaktisk retning som skriver fram aktive, kreative og multimodale tilnæringsmåter til dikttolkning (Solbu & Hove, 2017; Røskeland, 2020; Höglund, 2017). Dikt oppfattes av mange som vanskelig tilgjengelige og krevende tekster (Solbu & Hove, 2017, s. 12), men ved å arbeide skapende og åpne for en utforskende og estetisk tilnærming, gjøres tekstene relevante på en ny måte.

Vår studie viser at skapende arbeid med dikt og collage kan gi en skjerpet bevissthet om litterære og visuelle virkemidler og samspill mellom disse, og at det i spenningsfeltet mellom sansing og refleksjon kan utkrystallisere seg ny kunnskap. Litteraturviteren og bildebokforskeren Goga (2008) beskriver montasjen, som er nært beslektet med collagen, som en gransking av det materialet den er satt sammen av. Hun hevder at montasjen kan betraktes som en *didaktisk form* fordi den genererer nye tanker (s. 66): «Å flytte noe fra én sammenheng og inn i en annen er å koble overraskende og uventet og kan endre perspektiv og gi ny kunnskap» (Goga, 2008, s. 58).

Å arbeide med komplekse uttrykksformer som dikt og collage betyr at man må være i tekstene lenge, noe som inviterer til fordypelse. Også Solbu og Hove (2017) peker på hvordan samtidslyrikken i klasserommet i særlig grad egner seg «for den langsame tenkinga og danninga» (s. 10). Det helhetlige, omfattende og tverrfaglige læringsdesignet i vår studie har vist seg å være gunstig for å tilrettelegge for estetiske læringsprosesser og *dybdelæring* som det er skrevet frem i *Overordnet del* av læreplanen (Utdanningsdirektoratet, 2017). Studentenes refleksjonstekster vitner om at det grundige forarbeidet og læringsressursen, som utgjør første fase av læringsdesignet, har fungert

som en viktig støtte både for det skapende arbeidet og for de faglige refleksjonene i etterkant.

Selv om kvaliteten på refleksjonene varierer, setter de fleste studenter ord på sine valg og forståelser gjennom bruk av fagterminologi knyttet til lyrikk, bilde og multimodal meningssskaping. Fagstoffet virker internalisert, etter at studentene selv har fått en erfaring med skapende prosesser. Flere studenter peker på en synergieffekt, idet de aldri ville ha klart å skape det samme visuelle uttrykket uten diktet, og motsatt – at diktet ikke blir det samme igjen etter arbeidet med collagen. Oppgaven etterspør ikke tradisjonelle tekst-analyser, men kan ses på som en inngang eller et springbrett til en mulig systematisk analytisk tilnærming i etterkant av den skapende prosessen.

Dikt og collage-studien kan betraktes som eksemplarisk for en tenkemåte, og en tilnæringsmåte til å fordype seg i tekst og bilder, som kan forenkles og utvides til å innbefatte andre undervisningskontekster og tekster i andre sjangrer. Arbeidsmåten er fleksibel og kan tilpasses ulike målgrupper, også i grunnskolen, med tanke på tekstutvalg, alder og individuelle behov.

Vi har i denne artikkelen vist overføringsverdi fra dikt til sakprosa. I didaktisk skapende arbeid med collager og verbaltekst, i en sakprosakontekst, kan man for eksempel bruke historiske propagandaplakater, holdningsskapende reklameplakater og multimodale *memes* fra sosiale medier som inspirasjon og modelltekster. Ved å sette sammen ulike typer bilder og verbale elementer, med utgangspunkt i indre bilder som oppstår i møte med fagtekster, eller i arbeid med å *selv* skrive fagtekster, kan det skapes nye og fruktbare forståelser hos leseren. Den estetisk skapende og multimodale arbeidsmåten blir med andre ord et verktøy for å etablere en mer subjektiv inngang til å forstå teksters tematikk og meningsinnhold, fremfor, eller i tillegg til, en mer faglig analytisk lese måte – enten det dreier seg om multimodal skjønnlitteratur eller sakprosa. Skapende arbeid med collage i en sakprosakontekst gir også en

mulighet til å utforske, leke med eller etablere en mer kritisk brodd på visuelle premisser.

Vår artikkel kan ses som et bidrag for å løfte frem den estetiske dimensjonen knyttet til didaktisk retta arbeid med collage, dikt og sakprosa fra et sosial-semiotisk og kunstfaglig ståsted. Vi har utforsket en multimodal, estetisk og didaktisk tilnæringsmåte som handler om å fortolke gjennom det skapende, og mer spesifikt gjennom den digitale collagen som en *didaktisk form*. Den didaktiske tenkningen som ligger til grunn for en slik tilnæringsmåte, viser et stort potensial i å bygge på møter mellom verbale og billedlige uttrykksformer, og komplekse sammensetninger av kunnskap på mange plan. Vi har analysert fram et praktisk og teoretisk eksempel som viser at det i mellomrommene mellom ord og bilde, mellom ulike visuelle uttrykk i collagen, og ikke minst mellom fagfeltene norsk og kunst og håndverk, kan finnes en kime til å skape en ny litterær og estetisk opplevelse og forståelse av tekster i ulike sjangrer.

Referanser

Alghadeer, H. A. (2014). Digital Landscapes: Rethinking Poetry Interpretation in Multimodal Texts. *Journal of Arts and Humanities*, 3(2), 87-96.

<https://www.theartsjournal.org/index.php/site/article/view/354>

Austring, B. D. & Sørensen, M. C. (2019). Æstetiske læreprosesser i skolen. I (red.) K. Karlsen, & G. Bjørnstad, *Skaperglede, engasjement og utforskertrang*. Universitetsforlaget.

Bergström, B. (2017). *Effektiv visuell kommunikation*. (11. opplaga. ed.). Carlsson.

Bjørlo, B. W (2015). Illustrerte dikt: Bildeboka som arena for barnepoesi. I (red.) A. Skaret, *Barnelyrikk: en antologi*. (Vol. 4, Vardeserien). Oplandske bokforl.

Burn, A. & Kress, G. (2019). Multimodality, Style, and the Aesthetic. I (red.) E. S. Tønnessen, & F. Forsgren, *Multimodality and aesthetics*. Routledge.

Danbolt, G. (1999). *Blikk for bilder*. (Vol. Nr 4, Kulturrådets prosjektserie (trykt utg.)). Norsk kulturråd.

Elf, N., Gilje, Ø., Olin-Scheller, C. & Slotte, A. (2018). Nordisk status og forskningsperspektiver i L1: Multimodalitet i styredokumenter og klasserumspraksis. I (red.) M. Rogne & L. R. Waage, *Multimodalitet i skole- og fritidstekstar*. Fagbokforlaget.

Etgar, Y. (2019). On edge: exploring collage tactics and terminology. I (red.) P. Elliot, *Collage. Cut and paste. 400 years of collage*. National Galleries of Scotland.

Frye, N. 1957. *Anatomy of Criticism – Four Essays*. Princeton University Press.

Goga, N. (2008). Montøren og montasjen: drivgods og tankegods i to bildebøker av Stian Hole. I (red.) A. Nyrnes & N. Lehmann, *Ut frå det konkrete. Bidrag til en retorisk kunstfagdidaktikk*, 53-66. Universitetsforlaget.

Henriksen, D, DeSchryver, M, & Mishra, P. (2015). Rethinking Technology & Creativity in the 21st Century. *TechTrends*, 59(4), 5-9.

Höglund, Heidi (2017). *Video poetry: negotiating literary interpretations: students' multimodal designing in response to literature*. Diss: Åbo Akademi University Press.

Håland, K. W. (2013). *Kjersti er ein fiktiv person, helsing Kjersti: dikt*. Flamme forlag.

Iser, W. (1981). Tekstens appelstruktur. I (red.) M. Olsen & G. Kelstrup, *Værk og læser: en antologi om receptionsforskning*, 102-133. Borgen.

Janss, C. og Refsum, C. (2010). *Lyrikkens liv*. Universitetsforlaget.

Kress, G. (2010). *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. Routledge.

Kress, G., & van Leeuwen, T. (2006). *Reading Images – The Grammar of Visual Design* (second ed.). Routledge.

Lillegraven, R. (2016). *Eg er eg er eg er: dikt*. Samlaget.

Lillegraven, R. (2018). *Skogen den grønne: dikt*. Samlaget.

Lothe, I. (2016). *Hvorfor er jeg så trist når jeg er så søt: dikt*. Kolon.

Lupton, E., & Phillips, J. (2015). *Graphic design: The new basics* (2nd ed., rev. and exp. ed.). Princeton Architectural Press.

McKenney, S. & Reeves, T. C. (2012). *Conducting educational design research*. Routledge.

Neira-Piñeiro, M. D. (2013). Can Images Transform a Poem? *New Review of Children's Literature and Librarianship*, 19(1), 14-32.

Perloff, M. (1998). Collage and poetry. I (red.) M. Kelly, *Encyclopedia of Aesthetics*, Vol. 4. s.384-87. Oxford Press.

Perloff, M. (2003). *The Futurist Moment: Avant-Garde, Avant Guerre, and the Language of Rupture*. The University of Chicago Press.

Perril, S. (2014). Thinking Technologies: Poetry and Collage as Practice-Based Research. *Interdisciplinary Science Reviews*, 39(1), 73-84.

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1179/0308018813Z.00000000072>

Petersen, A. R. (2002). *Storbyens Billeder. Fra industrialisme til informationsalder*. Museum Tusulanums Forlag.

Røskeland, M. & Kallestad, Å. H. (2020). *Sans for dannning: Estetisk vending i litteraturredaktikken*. Universitetsforlaget.

Røskeland, M. (2020). Bilde i ord. Litteraturlesing som visuell erfaring. I (red.) M. Røskeland og Å. H. Kallestad, *Sans for dannning: Estetisk vending i litteraturredaktikken*. Universitetsforlaget.

Selander, S. & Kress, G. (2010). *Design för lärande: ett multimodalt perspektiv*. Norstedts.

Solbu, K. R. & Hove, J. O. (2017). *Samtidslyrikk i klasserommet*. Fagbokforlaget.

Taylor, B. (2004). Collage. *The Making of Modern Art*. Thames & Hudson.

Taylor, B. (2009). The cutting edge. *EXIT*, 35, 24-28.

Tønnessen, E. S., & Forsgren, F. (2019). Introduction. I (red) E. S. Tønnesen & F. Forsgren, *Multimodality and aesthetics*. Routledge.

Tønnesson, J. L. & Berge, K. L. (2009). Forskningen om sakens prosa. *Sakprosa*, 1 (1), s. 1-12

Utdanningsdirektoratet (2017). *Overordnet del - verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/>

Utdanningsdirektoratet (2019a). *Læreplan i kunst og håndverk*, KHV01-02 <https://www.udir.no/lk20/khv01-02>

Utdanningsdirektoratet (2019b). *Læreplan i norsk*, NOR01-06 <https://www.udir.no/lk20/nor01-06>

van Leeuwen, T. (2005). *Introducing Social Semiotics*. Routledge.

van Leeuwen, T. (2015). Discourse Aesthetics. In G. Kvåle, E. Maagerø, & A. Veum (Eds.), *Kontekst, språk og multimodalitet: Nyere sosiosemiotiske perspektiver*, 187-201. Fagbokforlaget.

van Leeuwen, T. (2016). A Social Semiotic Theory of Synesthesia? *Hermes - Journal of Language and Communication in Business* no. 55.

Yin, R. (2018). *Case study research and applications*. (6. utgave. ed.). SAGE.